

Orientalista Nap 2003

**MTA Orientalisztikai Bizottság
ELTE Orientalisztikai Intézet**

ORIENTALISTA NAP 2003

SZERKESZTETTE:

BIRTALAN ÁGNES ÉS YAMAJI MASANORI

MTA ORIENTALISZTIKAI BIZOTTSÁG

ELTE ORIENTALISZTIKAI INTÉZET

BUDAPEST 2003

A KÖTET A KOMACU CSIKÓ ALAPÍTVÁNY
TÁMOGATÁSÁBÓL KÉSZÜLT.

AZ ANGOL SZÖVEGET LEKTORÁLTA:

POKOLY JUDIT

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

RÁKOS ATTILA

COPYRIGHT © MTA ORIENTALISZTIKAI BIZOTTSÁG

COPYRIGHT © ELTE ORIENTALISZTIKAI INTÉZET

BUDAPEST 2003

ISBN 963 463 684 5

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	1
BINCSEK MÓNKA: <i>Kereskedők és világotazók a Meidzsi-kori Jokohamában. A japán műkereskedelem kialakulásához</i>	3
CSORBA GYÖRGY – SUDÁR BALÁZS: <i>Szilágyi Dániel és a magyar orientaliztika</i>	10
DEZSŐ CSABA: <i>Vallási tolerancia Kasmírban a 10. század fordulóján</i>	23
HORVÁTH ZOLTÁN: <i>Megjegyzések a Kau-tál holtakhoz címzett levelének egy szöveghelyéhez</i>	34
KEMPF BÉLA: <i>A mongol műveltető képzők történeti vizsgálata</i>	44
KISS MÁRIA: <i>Al-Ġāhiz Manāqib at-turk című értekezése és a šu^cūbiyya mozgalom</i>	50
KUTASI ZSUZSANNA: <i>A lógyógyászat a középkori arab állatorvoslásban</i>	61
MAJER ZSUZSA: <i>Szenhelyleírások, kolostortörténetek, zarándokutak a tibeti és mongol buddhista irodalomban</i>	74
NAGY KORNÉL: <i>Az örmény khalkedóniták azonosságadata. Kísérlet egy etnikai csoport behatárolására</i>	86
NIEDERREITER ZOLTÁN: <i>Az oroszlánfejes buzogányok tipológiája (Észak-Szíria- és Lurisztán-csoport)</i>	100
OLÁH DÁVID †: <i>Szerelemfelfogás Sa^cdi Bustān és Golestān című műveiben</i>	112
SÁRKÖZY MIKLÓS: <i>Ebn Esfandyār Tārix-e Ṭabarestān-ja és a Kaszpi-vidék déli partvidékének történeti problémái a 9. század első felében</i>	121
SOMFAI DÁVID: <i>Mongol elemek a közép-ázsiai török nyelvekben</i>	129
SZ. SIMON ÉVA: <i>Zala vármegye 1579. évi oszmán és magyar adóösszeírásai</i>	137
TÓTH ERZSÉBET: <i>A mongóliai buddhizmus történetének tibeti nyelvű forrásai</i>	146
ZSIGMOND ÁRTEMISZ ÉVA: <i>Az orosz-burját kölcsönhatások első időszaka</i>	155
SUMMARIES	161

SZENTHELYLEÍRÁSOK, KOLOSTORTÖRTÉNETEK, ZARÁNDOKUTAK A TIBETI ÉS MONGOL BUDDHISTA IRODALOMBAN

Majer Zsuzsa

ELTE BTK Belső-ázsiai Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
zsumajer@freestart.hu

1. Bevezetés

A szenthelyek tiszteletének, az ereklyekultusznak, zarándoklatnak fontosságát mutatja a tibeti irodalom egy sor olyan műfaja, mely kifejezetten ezen helyek, kegytárgyak leírásával foglalkozik. Ezen műfajok a tibeti buddhizmus e fontos aspektusa, a szent helyek, kegytárgyak tisztelete tükrözőjeként később a mongol buddhizmus irodalmára is hatást gyakoroltak. Számos mongol írástudó írt tibeti nyelven mongol kolostorok, sztúpák, képmások történetével, leírásával foglalkozó művet, majd ezek, illetve a tibetiből fordított alkotások nyomán mongol nyelven is születtek ilyen jellegű leírások e műfajok jellegzetességeinek teljes megőrzésével, a tibeti műfaji elnevezések és a szókincs mongolra ültetésével. Jelen cikk első, nagyobb terjedelmű részét a tibeti műfajok bemutatása alkotja, ám a cikk végén külön részfejezetet szentelek a mongol vonatkozásoknak is.

A szent helyekkel foglalkozó irodalom igen sokféle tárgyú lehet. Céljuk alapvetően a szent helyek dicsőítése, érdemeik, áldásos hatásuk magasztalása. Emellett a zarándokok, hívők okulására szolgálnak, hogy egy adott helyen, területen milyen neves, szent helyek, látnivalók, illetve egy adott szentélyben milyen képmások, szobrok találhatóak, ismertette ezek történelmi, hitbeli hátterét, eredetét is. Ide tartozik minden olyan mű, amely egyes különálló szent helyek történetét, leírását adja, azaz kolostorok történetével, szobrok, sztúpák elkészítésének, felállításának történetével, képmások leírásával, egy-egy szentély kegytárgyainak, szobrainak listászerű felsorolását adva annak berendezésével foglalkozik. Másik csoportjuk szent helyek csoportjait ismerteti: lehetnek egy-egy kolostoregyüttes, több kolostor együttes leírásai, ám a legjellegzetesebbek egy-egy térség „látnivalóit” sorolják el, a hozzájuk vezető útvonalak, zarándoklatok ismertetésével. Ezen művek a zarándokok számára készült útikalauzok, illetve zarándokok útleírásai, útibeszmélői. Szintén ezen irodalom körébe sorolhatóak még a szent helyek dicséretét zengő himnuszok, verses leírások. Ennek a sokszínűségnek megfelelően sokféle műfaji megnevezéssel találkozunk.

Ezek a műfajok azonban sok esetben nem különülnek el élesen egymástól, az elnevezések, műfaji megjelölések akár fel is cserélhetőek egymással.

Emellett más, a történeti irodalomba besorolható művek, a krónikák, tan-történetek (*lo-rgyus*, *gdun-rabs*, egyéb krónikák és történeti művek) is tartalmazhatnak hasonló jellegű szenthelyleíró részeket a kolostoralapítások leírásánál, egyes kolostorok történetének elbeszélésénél. Az itt tárgyalandó művek azonban egész terjedelmükben kifejezetten e célból, a szent helyek ismertetése céljából íródtak, így a tibeti irodalmon belül indokolt e műfajcsoport elkülönítése és jellegzetességeinek külön vizsgálata.

Jelen cikkben megpróbáltam a kifejezetten a szenthelykultusszal kapcsolatos műfajokat összegyűjteni, jellegzetességeik bemutatásával áttekinteni, a legjelesebb szerzők és művek megadásával együtt. Azon műfajokat tehát, melyek kifejezetten a szenthelykultusz kapcsán, egyes szent helyeknek vagy szent helyek csoportjának (történetük, elhelyezkedésük, vallási fontosságuk) ismertetése céljából születtek. Ezen irodalom talán legismertebb, legfontosabb képviselője a *dkar-chag*, mely e műfajok közül a szakirodalomban is a legtöbb figyelmet érdemelte ki ezidáig. Emellett ezen irodalom körébe sorolható a *gnas-yig*, *gnas-bshad*, *lam-yig*, (*b*)*skor-tshad*, (*b*)*skor-tshul*, *lo-rgyus* és számos más műfaj, melyek szintén vázlatos bemutatásra kerülnek cikkemben.

2. Szent helyek irodalma: vallásos földrajz, történeti földrajz

A Wylie által cikkében¹ bevezetett vallásos földrajz elnevezés, tekintettel e művek mindig vallási jellegére, igen találó, bár a tibeti irodalomban a vallási jelző a történetírástól általában is elválaszthatatlan. Az általa ide sorolt műfajok többé-kevésbé mind szent helyek leírásával foglalkoznak.

Azok a művek, melyeket Wylie a földrajzi irodalom kategóriába sorol, szent helyek, azaz kolostorok, templomok, szobrok, sztúpák leírásai, földrajzi jellegű leírások, vagy a különböző országokba, tartományokba vezető utak leírásai. E tibeti földrajzi irodalmat két műfajra osztva tárgyalja: vallásos földrajz illetve politikai földrajz. Vallásos földrajznak a tibeti irodalomnak azt a részét nevezi, amely szent helyek (kolostorok, szentek remetelakjai vagy természetes szent helyek /pl. *Kailāsa* hegy/) földrajzi elhelyezkedésével és vallásos történetével foglalkozik (nem politikai) vagy természetföldrajzával. E művek leginkább az ismeretlen helyekre látogató zarándokok számára írt „útikönyvekként” értelmezhetőek. Wylie rendszerében az alábbi műfajokat sorolja ebbe a csoportba: *dkar-chag*, *gnas-bshad*, *lam-yig*, *go-la* 'i *kha-byang*.

Ugyanezekkel a műfajokkal Vostrikovnál² a történeti-földrajzi irodalom tárgyalásánál találkozhatunk: a *dkar-chag*, a *gnas-bshad*, a '*dzam-gling spyi-bshad* és a *lam-yig* műfajokat sorolja ide. Mivel ezen művek mindegyike több-kevesebb történeti adattal is szolgál a szóban forgó szenthelyek ismertetése kapcsán, így a tibeti történeti irodalom részét alkotják.

¹ Wylie, T.: *The Geography of Tibet According to the 'Dzam-gling-rgyas-bshad*. (Serie Orientale Roma 25) Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1962.

² Vostrikov, A. J.: *Tibetan Historical Literature*. (Indian Studies: Past and Present VII, Soviet Indology Series 4) Calcutta 1970, pp. 217-232 (5. fejezet: Historico-Geographical Literature).

Magam részéről jelen cikkben a szenthelyleírás műfajai alatt nagyjából a Wylie által megfogalmazottakat értem: szent helyek földrajzi elhelyezkedésével, vallásos történetével foglalkozó, a szent helyekkel kapcsolatban történetük, fellelhetőségük leírása mellett dicsőítést, legendákat is tartalmazó műveket. Így azonban e négy műfajon kívül sok más, az alábbiakban röviden ismertetésre kerülő mű (és műfaj) is ide tartozik.

3. Kutatástörténet

A tibeti történeti-földrajzi, illetve vallásos-földrajzi irodalomról átfogóan három elemzés áll rendelkezésünkre: Vostrikov már említett, a tibeti történeti irodalmat tárgyaló munkájában³ külön fejezetet szentel a történet-földrajzi irodalomnak⁴, melyhez négy általunk is tárgyalandó műfajt sorol (*dkar-chag*, *gnas-bshad*, *lam-yig*, *'dzam-gling spyi-bshad*). E műfajok ismertetésével együtt a legfontosabb művek listáját is adja. Wylie a tibeti földrajzi irodalomnak szentelt rövid cikkében⁵ ugyane műfajokat határozza meg tömören. Tucci a tibeti tekercsképekkel foglalkozó munkájában⁶, a forrásként felhasznált művek és a történeti irodalom ismertetésekor egész fejezetet szentel⁷ a kolostortörténet különböző műfajainak és műveinek, bár a bemutatott művek nagy része az egyes kolostorok történetét, leírását is adó életrajzi mű (*rnam-thar*).

Ezen a három művön kívül mindössze két rövidebb, egyes szenthelyleíró műfajokat ismertető tanulmány áll rendelkezésünkre: a tibeti irodalmi műfajoknak szentelt tanulmánykötetben külön cikket szentel a *dkar-chag* műfaj ismertetésének Martin⁸, illetve a *lam-yig* műfaj bemutatásának Newman.⁹

E műfaji elemzéseken kívül az egyes szenthely-leíró művek kiadott fordításairól kell említést tennünk. A legkorábbi szövegfordítások az V. dalai láma művéhez (*Lha-ldan sprul-pa'i gtsug-lag-khang-gi dkar-chag shel-dkar me-long*), Lhasza szent helyeinek leírásához köthetőek: Waddell¹⁰ cikke (1895) és Grünwedel¹¹ fordítása, mely a mű átírásával együtt jelent meg (1919). A labrangyi Aranytemplom leírásának (*Gser-khang chen-mo rten-dang rten-par*

bcas-pa'i dkar-chag byang-chen thar-lam 'grod-pa'i them-skas) orosz fordítását B. Baradin adta ki¹² 1924-ben. Az egyik átfogó földrajzi munka (*'Dzam-gling rgyas-bshad*) Tibettel foglalkozó részéről Das számolt be először¹³, majd Vasilev fordított részleteket oroszra.¹⁴ Jóval később Wylie adta közre e munka Tibettel foglalkozó részének átírását és fordítását¹⁵ 1962-ben, majd a Nepállal foglalkozó részt¹⁶, melyben két másik, nepáli szent helyekről szóló mű átírását is mellékeli, 1970-ben. Szintén a régebbi munkák közé tartozik a harmadik pancsen láma legendás Shambhala országba vezető úti-kalauzájának (*Shambhala'i lam-yig*) kiadása Grünwedel-től.¹⁷ Ezek mellett számtalan *dkar-chag*, *gnas-bshad*, *lo-rgyus* műfajú szenthelyleíró mű fordítása jelent már meg, és a kiadások napjainkban is folytatódnak. A közép-tibeti Ü és Cang tartományok szent helyeinek leírását adó mű (*Dbus-gtsang-gi gnas rten rags-rim-gyi mishan-byang mdor-bsdus dad-pa'i sa-bon*) angol nyelvű fordítását Ferrari készítette el (1958).¹⁸ Egy rövidebb mű, a Drepung kolostorbéli sztúpa leírásának fordítását Hahlweg adta ki 1965-ben.¹⁹ A nepáli Bodnāth sztúpa történetének (*Mchod-rten chen-po Bya-rung kha-sor-gyi lo-rgyus thos-pas grol-ba*) angol fordítását Dowman adta közre 1973-ban.²⁰ Az egyik, a Ti-se hegy és Nyugat-Tibet történetét tartalmazó mű fordítását Huber és Rigzin jelentette meg 1995-ben.²¹ Ezen, fordítást is tartalmazó kiadások mellett néhány más műnek átírása is megjelent. Legújabbban pedig egy, „Szent terek és szent helyek a tibeti kultúrában”²² című tanulmánykötetben találhatjuk több ilyen mű fordítását, illetve egyéb, a témával foglalkozó cikket.²³

¹² Baradin, B.: *Statuja Maitrei v Zolotom khrame v Lavrane*. (Bibliotheca Buddhica 22) Leningrad 1924.

¹³ Das, S. Ch.: A brief Account of Tibet from 'Dsam-Ling Gyeshe', the Well-known Geographical Work of Lama Tsanpo Noman-khan of Amdo. In: *JASB* 46 (1887), pp. 1-30.

¹⁴ Vasilev, V. P.: *Geografija Tibeta*. St. Petersburg 1895

¹⁵ Wylie, T.: *The Geography of Tibet According to the 'Dzam-gling-rgyas-bshad*.

¹⁶ Wylie, T.: *A Tibetan Religious Geography of Nepal*. (Serie Orientale Roma 42) Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1970.

¹⁷ Grünwedel, A.: *Der Weg nach Sambhala des dritten Gross-lma von bKra-sis-lhun-po bLo-bzan dPal-ldan-ye-ses*. (Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften 29/3.) Heidelberg 1915.

¹⁸ Ferrari, A.: *Mk'yen brtse's Guide to the Holy Places of Central Tibet*. (Serie Orientale Roma 16) Szerk. L. Petech – H. Richardson, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1958.

¹⁹ Hahlweg, Von K.: *Der Dhányakaṭaka-Stüpa*. In: *ZDMG* 115 (1965), pp.320-326.

²⁰ Dowman, K.: *The Legend of the Great Stupa and the Life Story of he Lotus Born Guru*. Tibetan Nyingma Meditation Center, Berkeley 1973.

²¹ Huber, T. – Rigzin, Ts.: A Tibetan Guide for Pilgrimage to Ti-se (Mount Kailas) and Mtso Mapham (Lake Manasarovar). In: *Tibet Journal* 20/1 (1995 Spring), pp. 10-47. Ugyanez megtalálható a következő gyűjteményes kötetben: *Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999, pp. 125-153.

²² *Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999

²³ Huber, T.: *Putting the Gnās into Gnās-skor: Rethinking Tibetan Pilgrimage Practice*. pp. 77-104; Buffetrille, K.: *The Blue Lake of A-mdo and its Island: Legends and Pilgrimage Guide*. pp. 105-124; Ehrhard, F.-K.: *Political and Ritual Aspects of the Search for Himalayan Sacred lands*. pp. 240-257.

³ Vostrikov, A. J.: *Tibetan Historical Literature*.

⁴ Vostrikov, A. J.: *Tibetan Historical Literature*. pp. 217-233 (5. fejezet: Historico-Geographical Literature).

⁵ Wylie, T.: The Tibetan tradition of Geography. In: *Bulletin of Tibetology* II/1 (1965), pp. 17-25.

⁶ Tucci, G.: *Tibetan Painted Scrolls*. Roma 1949.

⁷ Tucci, G.: *Tibetan Painted Scrolls*. A Brief Outline of the Historical Literature with Particular reference to the Sources Used or Quoted in This Work című fejezetének (pp. 139.-170.) 2. pontja (Biographies and Eulogies of Monasteries Referred to in This Book, pp. 150.-170.).

⁸ Martin, D.: Tables of Contents (*dKar chag*). In: *Tibetan Literature. Studies in Genre*. Szerk. J. I. Cabezon – R. R. Jackson, New York 1986, pp. 500-514.

⁹ Newman, J.: Itineraries to Sambhala. In: *Tibetan Literature. Studies in Genre*. pp. 485-499.

¹⁰ Waddell, L. A.: Description of Lhasa Cathedral, Translated from the Tibetan. In: *JASB* LXIV (1895), pp. 259-283.

¹¹ Grünwedel, A.: *Die Tempel von Lhasa, Gedicht der ersten Dalai lama, für Pilger bestimmt, aus dem Tibetischen Texte mit dem Kommentar ins Deutsche übersetzt*. (SBHAW 14.) Heidelberg 1919.

A legújabb kiadványok közé tartozik Toni Huber hegykultusszal kapcsolatos könyve is.²⁴

4. A szenthelyleírás különböző műfajai

4.1 A Dkar-chag²⁵ irodalom

Az elnevezés eredeti jelentése: „tartalomjegyzék, index”. Ilyen értelemben az egyes gyűjtemények, a Kandzsúr, Tandzsúr, vagy egy-egy szerző *gsung-'bum*-ja (összes művei) elején levő, a tartalmazott művek címeit, előfordulási helyét, terjedelmét feltüntető tartalomjegyzéket jelent.

Létezik azonban egy másik, ettől jelentősen eltérő, de ugyanezt a nevet viselő műfaj, mely a történeti-földrajzi, azon belül a vallásos földrajzi irodalomba sorolható. Ezek a művek szent helyek, kolostorok, templomok, sztúpák leírásai. Zarándokok, látogatók, vagy pusztán a szent helyekről hallás által éretnyeket szerzni vágyók számára íródtak.

A Három Támasz (könyvek, sztúpák, szobrok és képmások)²⁶ mind-egyikéhez íródhat *dkar-chag*. Ahogy a tartalomjegyzék egy-egy gyűjteményen, kötetben belül a tartalmazott művek címeit, helyét azaz elérhetőségét, tartalmát tünteti fel, ugyanúgy a helyleírásokra vonatkoztatva az ilyen jellegű művek egy-egy szent helyen, kolostorban, szentélyben található kegytárgyak, képmások, illetve egy területen (környéken, tartományban, országban) elhelyezkedő zarándokhelyek, látványosságok neveit, helyét, jellemzőit adják meg, legendákkal, a helyre vonatkozó történelmi adatokkal megtűzdelve.

Listák e művek olyan értelemben, hogy felsorolják a szóban forgó helyeken található szentnek tartott, áldásos hatású tárgyakat, festményeket, szobrokat, a szent építményben, sztúpában elrejtett relikviákat, tárgyakat. Erre utal a *riten brien-par bcas-pa'i dkar-chag* – azaz a szent helynek a „támaszaival, tartóival” (azaz képmásaival, kegytárgyaival) együtti leírása – elnevezés. Hosszúságuk a hely hírnevéhez mérten hosszabb vagy rövidebb. Léteznek csupán néhány oldalas leírások, az egyik leghosszabb lélegzetű ilyen mű – az V. dalai láma relikviáit tartalmazó sztúpa története a 17. századból – pedig 766 főlő terjedelmet tesz ki. Némelyik ilyen leírás alig tartalmaz többet, mint a megszokott formulákat, imákat, más leírások egész részletesen írják le a hely

²⁴ Huber, T.: *The Cult of Pure Crystal Mountain. Popular Pilgrimage and Visionary Landscape in South-East Tibet*. New York – Oxford 1999.

²⁵ Más helyesírási formái: *kar-chag*, *dkar-chags*.

²⁶ A buddhizmusban a vallásos jellegű alkotások, festmények, szobrok, sztúpák jelképes jelentésűek. A (könyvekkel együtt) Buddha megnyilvánulási síkjainak hármasságát jelképezik. Ez a három megnyilvánulás a Test, Beszéd és Elme (it. *sku*, *gsung*, *thugs*, szkr. *kāya*, *vāc*, *citta*). Ezek az emberi emlékezetet segítik, mint támasz (it. *riten*, szkr. *āśraya*). Együttes elnevezésük a „Három Támasz” (it. *riten-gsum*) mely alatt a következőket kell érteni: A szellemi síkra (az elme, it. *thugs-riten*, szkr. *citta-āśraya*) a sztúpák (it. *mchod-riten*, szkr. *stūpa*, *cāitya*) utalnak, a szóbeli kinyilatkoztatást (beszéd, it. *gsung-riten*, szkr. *vāc-āśraya*) a könyvek (it. *po-ti deb-ther/glegs-bam*, szkr. *pōthi*) *pustaka*) jelképezik, a testi síkra (it. *sku-riten*, szkr. *kāya-āśraya*) a képek, szobrok (it. *sku-'dra*) emlékeztetnek.

történetét, a templom felépítését, aprólékosan taglalják az apátok, vezetők életét (e művek közel állnak a *gdan-rabs* műfajhoz, azaz a kolostori krónikákhoz, az apátok leszármazási láncolatát leíró művekhez), a felépítés érdekében adakozók, patrónusok egész listáját adják. Mindemellett néha még a kultusz – aminek a szobrot, épületet szentelték – rövid történetét is tartalmazhatják. Ugyanúgy, mint a történetírás legfontosabb műfajában, a *chos-'byung*-okban (tantörténet), a valós történeti események itt is legendákkal keverednek – hogy virágzott fel az isteni kegyelem az adott helyen, hogy tett szert a nagy tiszteletre. A történeti rész legtöbbször leszűkül a felépítés történetére és általános információkra, a fő figyelmet leírásukra, dicsőítésekükre fordítva. Általában prózában íródtak, de sok esetben verses szöveggel váltakozva.

Egyes művek kolostorok csoportjaihoz, egy terület szent helyeihez íródtak (mint például az V. dalai láma Lhasza kolostorait leíró műve vagy a Tibet négy legnagyobb kolostorának, és az alsó és felső tantraiskolának történetét elbeszélő mű), mások kizárólag egy templom és a benne elhelyezett kegytárgyak vagy egy képmás (leghíresebb a pekingi szantálfabuddha története, Rol-pa'i rdo-rje műve) dicsőítését szolgálják.

A szent hely látogatásának, az ott történő áldozás éretnyének, az így elérhető eredmények leírása jellegzetes, visszatérő részlete a *dkar-chag*-oknak, mintegy a zarándokok buzdítását, ösztönzését szolgálják.

A *dkar-chag* műfaj legkorábbi képviselője, a 14. századból Bu-ston-nak²⁷ a Zha-lu kolostorban található mandalákat és falfestményeket leíró műve.²⁸ A későbbi művek és alkotók közül hogy csak néhány alkotót és témát említsünk, az V. dalai láma Lhasza szent helyeit bemutató műve (17. század), az első valamint a 3. pancsen és a 7. dalai láma művei, Rol-pa'i Rdo-rje több műve (Wu-T'ai-shan leírások, a pekingi fehér-sztúpa ismertetése, 18. század) tartozik e műfajhoz. A nagyobb kolostorokhoz (Sku-'bum, Bla-brang, Bsam-yas, Bkra-shis lhun-po, stb.) különböző korokban és szerzőktől több ilyen leírás is készült.

4.2 Gnas-bshad, gnas-yig

A „helymagyarázat”, „helyleírás” műfajokhoz tartozó művek általában több zarándokhelyet írnak le, azaz egy területre kalauzolnak, és röviden vázolják az ezt felkeresni kívánó hívek számára az útvonalat, amelyen az egyes látnivalókat elérhetik. Az egyes templomok, kolostorok katalógusainál, leírásainál (*dkar-chag*) jobban földrajzi jellegűek ezen művek, mivel az út leírására fektetnek nagyobb hangsúlyt. Magukról a szent helyekről, zarándokhelyekről legendákat illetve történeti adatokat nem nagyon tartalmaznak, inkább csak felsorolják az útba eső helyeket, ezek pontos elérési útvonalát adják, illetve megemlítik a bennük található kegytárgyakat, képmásokat. Mind a szent helyekről, mind a

²⁷ Erre a tényre Terjék József hívta fel figyelmemet, melyet ezúton is köszönök.

²⁸ *Zha-lu'i gtsug-lag-khang-gi gshal-yas khang nub-ma/ byang-ma/ shar-ma/ lho-ma-rnams-na bzhugs-pa'i dkyil-'khor-sogs-kyi dkar-chag bzhugs-so//*. 24 folio. A szöveg kiadva: Lokesh Chandra: *The Collected Works of Bu-ston*. Vol. 17. New Delhi 1969.

képmásokról, főleg, mivel gyakran számos szent hely felsorolását adják, csak a legfontosabb adatokat emelik ki, részletes leírással nem szolgálnak. Céljük szintén e helyek dicsőítése. Különálló kolostorokhoz szóló útleírások esetében gyakran a kolostorok vezetőiről is beszámolót adhatnak magának a kolostornak a leírása mellett.

A *gnas-yig* vagy *gnas-bshad* műfaji megjelölést viseli magán többek között Tāranātha-tól a Jo-nang és más kisebb kolostorok leírása, Mkhyen-brtse-nek a közép-tibeti Ü és Cang tartomány szent helyeinek ismertetésével foglalkozó műve, Nepál szent helyeinek leírása, A-chi-thu no-mon-han leírásai a Se-ra és Rwa-sgreng kolostorokról valamint a Ti-se hegy több leírása.

4.3 Lam-yig

E műfaji elnevezés jelentése: „útlevel, úti írás”. Ezen leírások is több helyet érintenek, egy egész országra, területre, néha több országra kiterjesztve. A Lam-yig-ek egy másik csoportja tantrikus jellegű, a legendás *Sambhala* országba vezető úton szolgál kalauzul. A harmadik pancsen láma Shambhala-útikalauza (17. század) például India történetét, szent helyeinek leírását is tartalmazza. A 13. századból Dharmasvāmin leírása indiai útvjáról e műfaj megteremtőjének tekinthető.

4.4 'Dzam-gling spyi-bshad, go-la'i kha-byang

Ezen művek nem alkotják a cikkünkben behatárolt szenthelyleíró irodalom részét, megemlítésük mégis szükséges. Az európai értelemben vett általános földrajzi irodalomra ezek hasonlítanak leginkább. Több országot, akár az egész „Földet” is céljuk ismertetni, erre utal elnevezésük: *'dzam-gling-spyi-bshad*²⁹ „a Föld általános leírása”, illetve *go-la'i kha-byang*³⁰ „helyek magyarázata”.

Tibet (a tibetiek) szent helyeivel kapcsolatos leírásokat természetesen csak ezekben a részekben találunk, de ott más szenthelyleíró művekhez hasonló jelleggel. Ezek a tibeti szent helyek leírásával foglalkozó részek leginkább a *lam-yig* műfajhoz köthetőek, mivel itt is inkább az egyes útvonalakon elérhető szent helyek felsorolását adja, történeti részek, legendák hozzáfűzése nélkül. Itt is inkább a pontos fellelhetőség megadása, és az egyes tartományok, területek összes szent helyeinek megadása a lényeg. E műfajhoz tartozik a jeles mongol írástudó, Sum-pa mkhan-po ye-shes dpal-'byor műve 1777-ből, illetve Smin-grol sprul-ku, Bla-ma btsan-po (nom-un khan) leírása 1820-ból.

4.5 Egyéb műfaji elnevezések

Az eddig ismertetetteken kívül számtalan műfajban születtek még művek egyes kolostorok, szent helyek dicsőítése, magasztalása, leírása céljából. Ezek egy része verses mű. E művek ugyanúgy tartalmaznak az alapítással, a kolostor

történetével kapcsolatos adatokat, legendákat, de a dicsőítő, erényeket felsoroló részek fő jellemzőik.

A *(b)skor-tshad*, illetve *(b)skor-tshul* elnevezés *((b)skor-(ba'i) tshad* „a körüljárás mértéke”, illetve *(b)skor-(ba'i) tshul* „a körüljárás módszere”) a szentély, sztúpa rituális körüljárásával *((b)skor-ba*, szkr. *pradakṣiṇā*) kapcsolatos.

Egyes szentélyek, kolostorok, sztúpák leírásai kaphatják a krónika (*lo-rgyus*) elnevezést is. E műfaji elnevezést viseli például a nepáli Bodnāth sztúpa története, illetve Rol-pa'i rdo-rje leírása a pekingi szantálfa-buddháról (mely *Skor-tshad*-ként is ismert).

A „Megjelenés, keletkezés módja” (*Chags-tshul*) címet viselő művek egy-egy kolostor, szentély alapításának történetét beszélnek el. Ilyen a Tibet négy legnagyobb dge-lugs-pa kolostorának (Se-ra, Dga'-ldan, 'Bras-spungs, Bkra-shis lhun-po) és a felső és alsó tantra kollégiumnak történetét tartalmazó leírás, Ngag-dbang byams-pa 1744-ben íródott műve.

A következő, részben verses műfaji elnevezésekkel találkozhatunk még: *gnas-bstod* „a hely magasztalása, dicsőítése”, *gnas-brjod* „a hely elbeszélése, kinyilatkozás a helyről”, *(gnas-kyi) brjod-bstod*, *brjod-kyi bstod-pa* „a hely magasztalása, dicsőítése”, *(gnas-kyi) rtogs-brjod* „a hely leíró elbeszélése, a hely története”, *(gnas-kyi) bsngags-brjod* „dicsőítés”, *(gnas-kyi) bkod-pa* „a hely kifejtése, magyarázata, ábrázolása”, *gtam* „elbeszélés, történet, hírüladás, útmutatás (szenthely története)”.

Ezek a kifejezetten szent helyekkel foglalkozó műfajokon kívül még sok történeti műben található ilyen helyekre vonatkozó – és sokszor részletes – leírásokat A *lo-rgyus* (krónika), *chos-'byung* („tantörténet”, a buddhizmus egy-egy területen történő elterjedésének, virágzásának története), *gdan-rabs* (kolostori krónika, az egymást követő apátok krónikája), *'khrungs-rabs* (újjászülető személyiségek és előző megtestesüléseik történet), *rnam-thar* („teljes megvilágosodás”, szenttéválás története, életrajz), a történeti műfajok mindegyike tartalmazhat szent helyekkel foglalkozó részleteket, szolgálhat építésükkel, kegytárgyaikkal, a velük kapcsolatos legendákkal, hozzájuk kötődő szent emberekkel kapcsolatos adatokkal, sokszor részletes leírásokkal. Ezen részletek sokszor hasonló jellegűek is, mint a külön a szenthely-leíró műfajokba tartozó leírások.

Az itt ismertetett műfajok keveredésére, a műfaji elnevezések esetlegességére utal egy címben több megnevezés feltüntetése. Például ilyen összetett műfaji megjelölésekkel találkozhatunk: *gdan-rabs dkar-chag*, *lo-rgyus dkar-chag*, *chos-'byung lo-rgyus*, *lo-rgyus skor-tshad*, *gnas-bshad/yig dkar-chag*, *gnas-yig skor-tshad*, *gnas-yig brjod-bstod*, *lo-rgyus brjod-pa*, *dkar-chag skor-tshad*, *brjod-pa'i dkar-chag*, *che-brjod gnas-yig*, stb.

²⁹ Vostrikov által használt elnevezés.

³⁰ Wylie által használt elnevezés.

5. Mongol szerzők szenthelyleíró művei tibeti és mongol nyelven

A tibeti nyelven alkotó mongol történétírók közül számosan alkottak a szenthelyleíró műfajokban is. Közülük a 17. századból Blo-bzang bstan-'dzin 'phrin-las (halha *zaya pandita*), a 18. századból Blo-bzang grags-pa dar-rgyas (például az általa felszentelt Erdene-juu-beli sztúpa leírása), Ngag-dbang mkhas-grub (a negyedik Rje-btsun dam-pa qutuγtu síremlékének leírása, az urgai Ri-bo dge-rgyas dga'-ldan kolostor előtt állított Maitreya szobor leírása, illetve a kolostor története), Ngag-dbang dpal-ldan és Lcang-lung pandita Ngag-dbang blo-bzang bstan-pa'i rgyal-mtshan (számos mongol kolostor *dkar-chag*-ja) művei között találhatunk ilyen jellegűeket. A 19. századtól kezdve még számos szerző járult hozzá e műfajokban a mongóliai kolostorok, szent helyek ismertetéséhez. A Zava lam Damdin néven is ismert Blo-bzang rta-mgrin/Blo-bzang rta-dbyangs (1867-1937) közülük talán a legbőkezűbben ontotta kolostorleírásait (*dkar-chag*, *gnas-bstod*, *lo-rgyus* műfajokban), különböző mongol kolostorok, a bennük található sztúpák és egyes képmások ismertetése mellett a Wu-t'ai-shan dicséretének és a pekingi szantálfa Buddha-képmás leírásának is szentelt művet. Az öt megelőző időszakból még Blo-bzang bsam-grub illetve Brtson-'grus bzod-pa nevét említhetjük.³¹

Az ekként a mongolok körében is ismertté vált tibeti műfajok mintájára megszületettek a mongol nyelvű szenthelyleírások is, átvéve ezen műfajokat is a tibeti történétíráshoz (például a buddhista tan terjedését, történetét megíró *chos-'byung*) hasonlóan. Ezeknél (illetve a tibetiből történt fordításoknál, hiszen számos ilyen jellegű tibeti művet ültetnek át mongol nyelvre) a megfelelő tibeti műfaji elnevezések helyén a mongol *yarčiy/garčay* (ít. *dkar-chag* „katalógus, lista”), *jam-un bičig* (ít. *lam-yig* tükörfordítása, „útleírás”), *ergikü(i) kemjiye* (ít. *skor-tshad* tükörfordítása, „a körbejárás mértéke”), *sayisiyal* (ít. *bstod-pa* „dicséret, magasztalás, útikönyv”), *maytatal* (ít. *bstod-pa* „dicséret”), *orosil* (útikönyv, útleírás), *oron-u jokiyal*, *oron-u jokiyangyui* (a szenthely alapítása, eredettörténete), *domoy* (monda, legenda), *čadiy* (élettörténet, történet, legendás történet), *namtar*³² (életrajz) elnevezések szerepelnek.

³¹ Az itt kiemeltéken kívüli szerzőket lásd például: Lokesh Chandra: *Eminent Tibetan Polymaths of Mongolia* (Satapitaka Series 16) New Delhi 1961, illetve Lokesh Chandra: *Materials for a History of Tibetan Literature* (Satapitaka Series 28, 3 vols.), New Delhi 1963 (a mongol szerzőket a 2. kötet tartalmazza).

³² Egy *namtar* címet viselő leírás kiadását és fordítását lásd: Birtalan, Á.: *Geschichte der heiligen götterbilder der drei klöster unseres jaqačın-volks*. In: *AOH XXXIX* (1985), pp. 177-203. A szöveg címe: *jaqačın man-i yurban dačang-un juu sitügen-i namtar orosibai* („A dzahcsinok három kolostoriskolájában található kegytárgyak legendás története /életrajza/.”) Szintén a *namtar* címet viseli a következő mű: *Lhas-un möngke juu-yin namtar* (Bilgüüdei, G.: *C. Damdinsürengiin ger mujyein mongol nomiin bürtgel*. Ulaanbaatar 1998 [A C. Damdinsüren házi-múzeumában található mongol könyvek katalógusa], No. 767.). A tibeti leírások között *nam-thar* címet viselő művet nem találtam, ezt az életrajzot jelentő megnevezést csak a szentek élettörténetét, megvilágosodását leíró művekre alkalmazzák.

A szent helyekkel foglalkozó irodalom külön csoportját alkotó útleírások témájában a mongolok közül burját illetve kalmük szerzők jeleskedtek. A burját főláma, Damba Dorži Zajaev a 18. században, ezt követően Midžid-dorži, Lubsan-Ludub Andagaev és Gončok-Džap Zangijain alkotott e téren; a kalmük szerzők közül B. Menkedžuev (Bāza-baqši) a 19. században, Purdaš Džungoraev a 20. század elején számolt be Tibeti útjáról.³³

A tibeti szenthelyleíró műfajok mongol vonatkozású részéről az eddig említetteken kívül szakirodalom nemigen áll rendelkezésünkre, eltekintve néhány, eredetileg tibeti nyelven íródott kolostorleírás mai mongol nyelvre történt átültetésétől.³⁴ A számos, tibeti és mongol nyelvű leírás vizsgálata mind az irodalomtörténet szempontjából érdekes kérdés, jól szemlélteti a tibeti-mongol egyháztörténeti kapcsolatoknak a mongol irodalom és történétíráshoz terén megmutató hatását, mind pedig vallástörténeti szempontból értékes adatokkal szolgálhat.

A további kutatás iránya tehát a mongol szent helyek, kolostorok történetére vonatkozó (mind tibeti, mind mongol nyelven íródott) művek vizsgálata lenne, mely a mongol buddhista egyháztörténet kutatásában bírna jelentőséggel. Szintén további munkát igényel a szenthelyleíró műfajok sajátos szókinccsének, jellegzetes szakszavainak vizsgálata (melyből egy háromszáz szavas jegyzéket már összeállítottunk), hiszen ez a szókinccs a tibeti buddhista terminológia részeként egy a tibeti kultúrában oly fontos terület, mint a szent helyek kultusza, tisztelete tükrözőjeként külön figyelmet érdemel.

Hivatkozott irodalom

- Baradin, B.: *Statuja Maitrei v Zolotom khrame v Lavrane*. (Bibliotheca Buddhica 22) Leningrad 1924
- Bilgüüdei, G.: *C. Damdinsürengiin ger mujyein mongol nomiin bürtgel*. Ulaanbaatar 1998 [A C. Damdinsüren házi-múzeumában található mongol könyvek katalógusa]
- Birtalan, Á.: *Geschichte der heiligen götterbilder der drei klöster unseres jaqačın-volks*. In: *AOH XXXIX* (1985), pp. 177-203

³³ Sazykin, A. G. – Yondon D.: *Travel-Report of a Buriat Pilgrim, Lubsan Midžid-Dorži*. In: *AOH XXXIX* (1985), pp. 205-241.

³⁴ Erdene, S.: *Amarbayasgalant xiidiin tüüx amarjuulaxuin čimeg*. Ulaanbaatar 1996 [Az Amarbayasgalant kolostor története, a megnyugtató ékessége]; Bulgan, T.: *Ix Xureenii baruun čoiriin namtar lugaa xolbogdox ügsiin erxi ginaraan lusiin egišig xemeegdex oršiboi*. In: *Aldart gün waxantai angi šagdariin namtar tergüütniig negen dor xuraanguilsan deediin sain nomloiin jürxen xemeex sudriin čulgan oršiboi*. Ulaanbaatar 1995, pp. 145-165 [A Nagy kolostor nyugati kolostoriskolájának történetét illető szavak füzére, a *ginaraan* vízzellem hangja nevezetű]. In: A nagyhirű, mélyértelmű Šagdar életrajzát és más műveket összegyűjtő, a legkiválóbb jó tanítások szíve nevezetű szűtragyűjtemény].

- Buffetrille, K.: The Blue Lake of A-mdo and its Island: Legends and Pilgrimage Guide. In: *Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999, pp. 105-124
- Bulgan, T.: Ix Xureenii baruun čoiriin namtar lugaa xolbogdox ügsiin erxi ginaraan lusiin egšig xemeegdex oršiboi. In: *Aldart gün uxaantai angi šagdariin namtar tergüütüniig negen dor xuraanguilsan deediin sain nomloliin jürxen xemeex sudriin čuulgan oršboi*. Ulaanbaatar 1995, pp. 145-165 [A nagyhírű, mélyértelmű Šagdar életrajzát és más műveket összegyűjtő, a legkiválóbb jó tanítások szíve nevezetű szútragyűjtemény]
- Das, S. Ch.: A brief Account of Tibet from 'Dsam-Ling Gyeshe', the Well-known Geographical Work of Lama Tsanpo Noman-khan of Amdo. In: *JASB* 46 (1887), pp. 1-30
- Dowman, K.: *The Legend of the Great Stupa and the Life Story of he Lotus Born Guru*. Tibetan Nyingma Meditation Center, Berkeley 1973
- Ehrhard, F-K.: Political and Ritual Aspects of the Search for Himalayan Sacred lands. In: *Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999, pp. 240-257
- Erdene, S.: *Amarbayasgalant xiidiin tüüx amarjuulaxuin čimeg*. Ulaanbaatar 1996 [Az Amarbayasgalant kolostor története, a megnyugtatás ékessége]
- Ferrari, A.: *Mk'yen brise's Guide to the Holy Places of Central Tibet*. (Serie Orientale Roma 16) Szerk. L. Petech – H. Richardson, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1958
- Grünwedel, A.: *Der Weg nach Sambhala des dritten Gross-Ima von bKra-sis-lhun-po bLo-bzan dPal-ldan-ye-ses*. (Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften 29/3.) Heidelberg 1915
- Grünwedel, A.: *Die Tempel von Lhasa, Gedicht der ersten Dalai lama, für Pilger bestimmt, aus dem Tibetischen Texte mit dem Kommentar ins Deutsche übersetzt*. (SBHAW 14.) Heidelberg 1919
- Hahlweg, Von K.: Der Dhānyakāṭaka-Stūpa. In: *ZDMG* 115 (1965), pp.320-326
- Huber, T.: Putting the Gnas into Gnas-skor: Rethinking Tibetan Pilgrimage Practice. In: *Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999, pp. 77-104
- Huber, T.: *The Cult of Pure Crystal Mountain. Popular Pilgrimage and Visionary Landscape in South-East Tibet*. New York – Oxford 1999
- Huber, T. – Rigzin, Ts.: A Tibetan Guide for Pilgrimage to Ti-se (Mount Kailas) and Mtso Ma-pham (Lake Manasarovar). In: *Tibet Journal* 20/1 (1995 Spring), pp. 10-47
- Huber, T. – Rigzin, Ts.: A Tibetan Guide for Pilgrimage to Ti-se (Mount Kailas) and Mtso Ma-pham (Lake Manasarovar). In: *Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999, pp. 125-153

- Lokesh Chandra: *Eminent Tibetan Polymaths of Mongolia* (Satapitaka Series 16) New Delhi 1961
- Lokesh Chandra: *Materials for a History of Tibetan Literature* (Satapitaka Series 28, 3 vols.), New Delhi 1963
- Lokesh Chandra: *The Collected Works of Bu-ston*. Vol. 17. New Delhi 1969
- Martin, D.: Tables of Contents (*dKar chag*). In: *Tibetan Literature. Studies in Genre*. Szerk. J. I. Cabezon – R. R. Jackson, New York 1986, pp. 500-514
- Newman, J.: Itineraries to Sambhala. In: *Tibetan Literature. Studies in Genre*. Szerk. J. I. Cabezon – R. R. Jackson, New York 1986, pp. 485-499
- Sacred Spaces and Powerful Places In Tibetan Culture. A collection of essays*. Szerk. T. Huber, Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala 1999
- Sazykin, A. G. – Yondon D.: Travel-Report of a Buriat Pilgrim, Lubsan Midžid-Dorži. In: *AOH XXXIX* (1985), pp. 205-241
- Tucci, G.: *Tibetan Painted Scrolls*. Roma 1949
- Vasilev, V. P.: *Geografija Tibeta*. St. Petersburg 1895
- Vostrikov, A. J.: *Tibetan Historical Literature*. (Indian Studies: Past and Present VII, Soviet Indology Series 4) Calcutta 1970
- Waddell, L. A.: Description of Lhasa Cathedral, Translated from the Tibetan. In: *JASB* LXIV (1895), pp. 259-283
- Wylie, T.: *The Geography of Tibet According to the 'Dzam-gling-rgyas-bshad*. (Serie Orientale Roma 25) Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1962
- Wylie, T.: The Tibetan tradition of Geography. In: *Bulletin of Tibetology* II/1 (1965), pp. 17-25.
- Wylie, T.: *A Tibetan Religious Geography of Nepal*. (Serie Orientale Roma 42) Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1970